

EL PUIG DE MARIA (POLLENÇA)

Jaume March Bisbal

INTRODUCCIÓ

Abans de parlar del cas concret de l'ermita del Puig de Maria, de Pollença (Mallorca), convé fer una referència, tot i que sigui molt sintètica, sobre el valor simbòlic de les muntanyes. En les societats de l'antiguitat i, encara avui entre els pobles primitius, els cims han estat associats a un sentit sagrat. Aquest pot derivar del fet de la seva proximitat al cel i, per tant, com a punt que pot afavorir el contacte amb la divinitat. No oblidem que l'Antic testament ens presenta l'entrega de la taula dels Deu Manaments a Moisès a dalt de la muntanya del Sinaí. Una altra visió que dóna el valor sagrat a aquests accidents geogràfics és el respecte que provocà entre els primitius l'erupció d'un volcà. Interpretat aquest fenomen com l'expressió de la natura o d'una deïtat, que pot arrasar un poble i el seu territori.

Deixem, però, ara de banda els elements simbòlics que tenen un

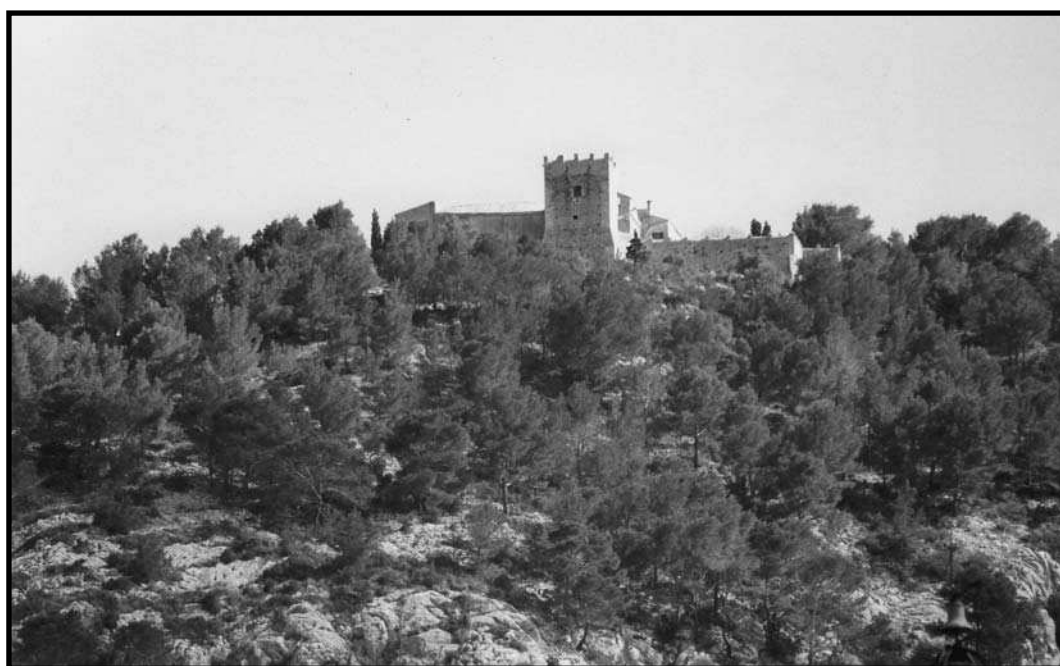
sentit més o manco universal i passem a veure l'univers antropològic i sociològic que ha envoltat i envolta l'ermita del Puig de Maria. En el desenvolupament d'aquest marc ens tornarem a trobar amb altres elements simbòlics propis de l'accident geogràfic que acull els santuaris.

EL PUIG DE MARIA

Aquest puig conegut també amb el topònim Puig de Pollença és una muntanya que té una altura de 330 m i es troba al sud del nucli de Pollença, població que arriba per aquest vessant a la seva falda. Hi ha un factor que és clau pel que fa a la vida del santuari del Puig de Maria i, també pot considerar-se un valor més que incideix en la configuració de la concepció del santuari que en té l'imaginari col·lectiu dels pollencins, es tracta que no s'hi pot accedir en cotxe. Circumstància que cal relacionar amb l'actuació dels sectors ecologistes que els anys

setanta i vuitanta del segle passat s'oposaren a la construcció d'una carretera. El resultat final d'aquella lluita féu que el projecte acabàs en una ampliació d'una bona part del camí, però es conservà el pis de pedra i el traçat de l'antic camí que comença a la part més pròxima al cim. A banda del valor paisatgístic i estètic, també hi havia una voluntat d'evitar que el Puig de Maria es convertís en un destí turístic massiu la qual cosa trencaria la pau i la serenor que s'hi respira. No es volia «comercialitzar» com ha passat amb altres santuaris illencs.

L'erecció de l'ermita, com tantes altres, està lligada a una llegenda. Aquesta diu que al segle XIV, tres dones: Flor Ricomana, la seva filla, Simona Obtzina i Dolça Blanch, que vivien retirades al bosc de Can Sales, on practicaven la vida contemplativa, veieren la imatge de la Verge Maria a l'alçada del Puig de Pollença. Aquesta visió es repetia tots els dies a posta de sol. La Verge apareixia acompanyada de raigs de llum, que es feien més intensos els

*Paella del Primer
de maig.*

dissabtes, dia que es dedica a la Mare de Déu. Aquesta visió fou comentada al seu director espiritual i llavors es va conèixer per tot el poble. Aquest decidí pujar al puig en processó i, allà, entre les mates, descobriren la imatge, que des de llavors es venera. El primer cop que s'hi celebrà l'eucaristia, tot i que no hi havia cap tipus de temple, quan el capellà alçà Déu, la forma li fugí de les mans alçant-se per sobre els presents, que restaven astorats, marcant un trajecte concret. Aquest va ser interpretat, per tots, com l'expressió de la voluntat de la divinitat, que d'aquella manera marcava els límits de l'ermita que, segons aquella voluntat, s'hi havia de bastir en aquell lloc. En aquesta llegenda hi trobam elements prou comuns a d'altres associades amb la creació d'ermites i oratoris; com és el cas de l'aparició d'imatges envoltades de llum o la troballa d'una imatge amagada entre les roques i les mates, a voltes enquadrades dins el context de la conquesta cristiana, com a fruit de la precaució dels primers cristians per tal d'evitar que les imatges fossin profanades pels musulmans durant la seva dominació. Això no és el que en diu la llegenda pollencina, encara que el goig dedicat a la Mare de Déu del Puig de Pollença sí que fa referència a aquest context.

Però com és lògic, la història, és a dir, el que ens diuen els docu-

ments, va per un altre costat i així ho reconeix plenament el canonge i historiador Mateu Rotger. Aquest afirma a la seva *Historia de Pollença* que no hi ha cap testimoni escrit de les esmentades aparicions ni de cap altre acte miraculós. Per contra, ell mateix argumenta que la iniciativa de l'erecció de l'ermita pot respondre molt bé a la voluntat del poble de cercar la protecció divina davant la pesta negra que castigava brutalment la població d'Europa. Tot i això, sí que és cert que el 1348 el bisbe de Mallorca autoritzà la construcció de l'ermita. Com també és cert que les primeres que hi habitaren foren Flor Ricomana, Obtzina i Dolça Blanch. Des de llavors l'ermita ha conegut èpoques d'esplendor i d'altres d'autèntic abandonament. Però anem a veure quin ha estat el paper que ha tingut i té l'ermita dins la cultura popular de Pollença.

Sigui com sigui, el cert és que la Mare de Déu del Puig, com és coneguda popularment a Pollença, és motiu d'una forta devoció entre els pollencins, i això ja ve d'enrera. El cert és que tot i que essent la patrona del poble la Mare de Déu dels Àngels, titular de la parròquia, a l'hora d'encomanar-se demanant algun favor a la «divinitat», els pollencins, majoritàriament, ho fan a la Mare de Déu del Puig i no a la patrona o altre sant. Aquesta força

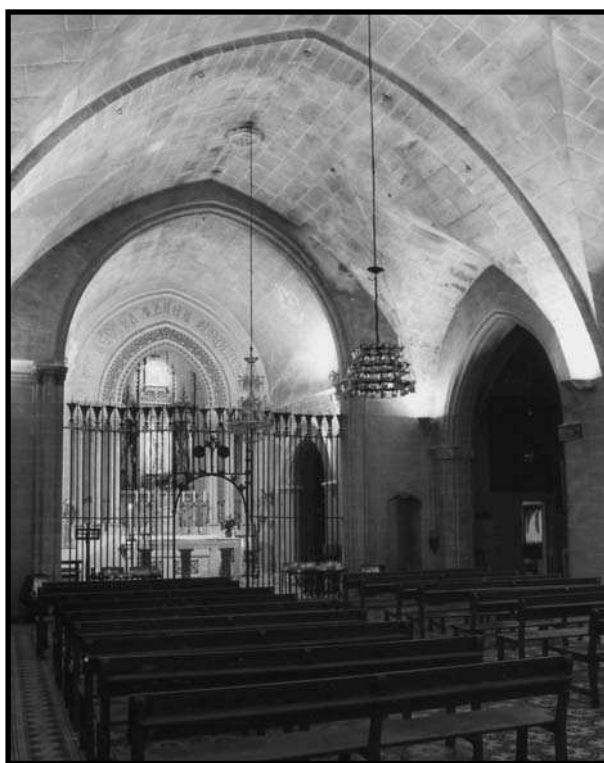
devocional de la Verge del Puig és reconeguda per Ramon Cifre Cifre al seu estudi sobre els dos-cents anys de vida de la parròquia de Pollença. Així no és estrany que fins just fa un decenni, hi hagués vora l'església de l'ermita una sala on s'hi podien veure ofrenes de tot tipus: vestits de nadons, closes, fotografies de persones i curiosament unes humorístiques orles de les quintes dels soldats d'aviació, que feien el servei a la base aèria del Port de Pollença. Aquí podem veure com en el cas de la imatge de la Mare de Déu del Puig es compleix l'ús terapèutic d'una Verge o sant tal com es coneix el fenomen dins l'àmbit de l'antropologia. També es poden explicar els motius que portaven a fer les promeses a la Verge. Així els vestits de nadons són la demostració d'un final feliç d'un part o embaràs difícil, ja que no hem d'oblidar l'alt nivell de mortalitat d'albats i de mares en èpoques anteriors als darrers decennis del segle XX; altres poden ser el fruit d'un accident de trànsit. Quant a les orles dels *quintos* de la base del Port de Pollença en podem fer dos comentaris: 1) És prou coneguda la preocupació que generava entre els joves haver de sortir del seu poble, quan els viatges no eren habituals i, sobretot, el fet de tenir que emprar i conviure amb armes de guerra. 2) Antoni Ariño assenyalava que les ermites i les imatges

que s'hi veneren tenen un àmbit territorial de protecció determinat. Efectivament, aquest fet es dona i en el cas de l'ermita de Pollença: veïm que aquest abasta tot el terme de Pollença. Encara que el segle XX i a l'actualitat no es doni, aquesta territorialitat sembla que era més gran a l'Edat Mitjana, especialment quan encara no hi havia tants de santuaris ja que, segons Mateu Rotger, altres monestirs gaudien de la devoció i, d'altra banda, emparaven no un poble sinó tot Mallorca. Seguint dins el marc de la utilització terapèutica de la imatge de la Mare de Déu del Puig, hem d'esmentar un altre fet; es tracta de la promesa de pujar un cop o més al puig en resposta a un favor rebut. D'aquesta manera fins als anys setanta del segle XX era comú veure com una dona pujava al puig portant en braços el seu infant durant tot el camí, una ascensió que té les seves dificultats; altres hi pujaven tots els dies de l'any, fos amb el nadó o sense. Els homes també feien promesa de pujar-hi per un o altre motiu amb una periodització semblant a les de les dones; fins i tot, abans del decenni del 1980 es podia trobar algun pelegrí que feia tot el trajecte descalç. Aquí podem observar la pràctica del pelegrinatge, de l'ascensió com un camí d'esforç i/o penitència que està molt lligat a la simbologia de la muntanya i la del santuari, com també destaca Ariño. Òbviament aquestes pràctiques han minvat amb la secularització de la societat, però no es pot dir que el seu pes dins la mentalitat dels pollencins hagi desaparegut, com posà en relleu la davallada de la imatge el 1998, amb motiu del 50è aniversari de la seva primera davallada, ja que les processons que se celebraren al poble comptaren amb una participació massiva dels veïns, molts dels quals no són practicants. En aquest sentit també cal relacionar amb l'esmentat valor terapèutic o protector en el conjunt de joies de diferents tipus que al llarg del temps s'han donat per a la verge, com ha passat en tants i tants d'altres santuaris i ermites d'arreu.

El segon aspecte que ens interessa és la festa o pancaritat que s'hi celebra. Aquesta actualment correspon a la segona festa de Pasqua de Resurrecció, és a dir l'endemà del Diumenge de Pasqua. Aquest pan-

caritat té el seu origen el segle XVII, un cop fou reconstruït el santuari. Del final d'aquell segle i fins al 1869 la festa va viure una gran esplendor. La seva durada es perllongava quasi tres dies. La participació, per les dades que en dona Mateu Rotger, era massiva. Però, com passava sovint, no sempre aquesta afluència de gent es pot relacionar amb una qüestió de fe o reduir-la a una

benestant sí de classe mitjana-alta, ja que havien de fer-se diverses mudades i lluir diferents vestits, segons el protocol dels diferents actes. Les dansares eren escollides per les dones dels obrers (responsables de les festes i del manteniment de l'administració del santuari) del Puig de Maria. Aquestes dansares esdevien les protagonistes de la festa ja que encapçalaven la comitiva de

Interior del temple.

qüestió religiosa. Com explica el mateix historiador, l'eix quasi bé central d'aquella festa era el dinar. Aquell dia es feia una gran torrada de cabrits i bous, que durant l'any pasturaven per la muntanya del Puig de Pollença, a més a més es rostien porcs i es torrava algun bou o vadel. Tota aquesta carn se servia gratuïtament a tothom que anava al dinar. Això feia que molta gent hi acudís, especialment pobres, ja que aleshores, com és sabut, la carn era un aliment que no es consumia sovint entre la població que no tenia o no conreava la terra. Però realment era una festa atractiva, on no hi mancava la música i el ball. Precisament aquest era un altre dels atractius principals. Aquest ball anava lligat a un costum que no tingué continuïtat després de 1869: l'elecció de les dansares, joves escollides per la seva bellesa i elegància, i se suposa d'una posició social sinó

gent que pujava al puig el dia de la festa i estaven assegudes en un lloc presidencial durant la missa, que era presidida pels membres del consistori. Acabat el dinar que es feia en diversos torns, els primers eren les autoritats municipals, el clergat de la parròquia i els benefactors principals del santuari, no cal dir que segurament pertanyien a les famílies benestants de Pollença; i finalment el tercer torn era pels pobres als quals enlloc d'asseure a taula menjaven la seva ració d'arròs i carn pels voltants del santuari. El ball, que es feia acompanyat de xeremiers, començava un cop després d'acabar el dinar i s'iniciava amb els quatre passos que feia el rector davant l'obrer major. Mentre es desenvolupava el ball es venien paperetes per al sorteig de la *Mateixa del Batle*, el qui guanyava, un home, només se sortejava entre aquests, podia escollir l'al·lota que

ballaria aquesta peça, que tancava la ballada, amb el batle; a més a més la família de l'elegida a la tornada al poble, l'horabaixa, havia de convidar a un refrigeri el batle.

El 1869 l'església de l'oratori fou profanada per diversos membres del partit republicà, entre els quals hi havia algun regidor. Aquest fet trasbalsà tant la comunitat pollencina que estroncà l'alegria festiva de la

ment, als anys noranta, davant el descontrol que s'hi dona, els responsables de l'Obreria i els responsables de la parròquia prohibeixen que al vespre pogués romandre allà tota persona aliena a l'organització. Òbviament la majoria d'aquest joves el matí mateix de la festa deixaven el santuari, sovint, sense passar per l'església, d'altres romanien allà tot el dia i a cops alguns abans de deixar

panades, robïols i formatjades i a una petita festa a l'aire lliure, o com deien els programes de Setmana Santa als anys setanta i vuitanta «festa en el aire», que es reduïa a una actuació d'algun veí que sabia cantar, la d'un altre que té gràcia per contar acudits o algun petit grup de joves que s'anima a muntar un petit esquetx i algun revolt i altres jocs pels més petits, i finalment el cant de

Festa de la diada.

Diada del Puig. Durant la resta del segle XIX només s'hi celebraren els actes litúrgics.

Després, ja en el segle XX, ens trobam amb una represa de la festa, però amb canvis substancials. Primer desapareix tot el que envolta les dansares. Segon la festa queda reduïda a un sol dia. Tot i que els joves recuperen el costum d'anar a romandre al santuari el vespre abans de la Diada. Abans ho feien els joves pagesos que hi eren convidats per anar a caçar els cabrits per fer el dinar el dia de la festa. Ara ens trobam amb un grup més o manco petit de joves que ajuden en l'animació de la festa. Els anys setanta i vuitanta es generalitza el costum, arribant a convertir-se en una veritable revetlla improvisada on la beguda genera més d'un problema primer a la comunitat d'ermitans que estava al santuari i després a les monges que els substituïren; final-

el santuari passaven a besar la imatge de la Verge i, fins i tot, feien algun donatiu. Aquesta actitud de no participar en la cerimònia religiosa –la missa o el cant de la salve– d'acomiat al final de la jornada també és la que mantenen alguns dels joves que hi pugen el mateix dia de la festa. Com molt bé assenyala Ariño hi ha diferents grups o sectors amb actituds diferents que es concentren en aquestes festes: els que tenen devoció, els que mantenen una posició intermèdia i altres que no participen del sentit religiós de la festa, sinó que són allà per compartir el sentit de pertinença a una comunitat, el poble, que també s'ha donat sempre en aquestes festes, o simplement per passar el temps.

Durant el segle XX –i també en l'actualitat– la festa es redueix a la missa, dinar amb petits grups d'amics pels voltants del santuari, aprofitant per consumir les darreres

la salve i el goig de la Mare de Déu del Puig que va escriure el poeta Miquel Costa i Llobera. Si durant els anys vint i trenta del segle XX els qui assistien a la festa eren persones devotes amb una clara voluntat religiosa, com hem pogut constatar a través de la història oral, posteriorment amb el mateix ritme que la societat pollencina s'ha anat secularitzant, com hem vist, els qui participen és un grup heterogeni. Igualment des dels anys vuitanta del segle passat ha anat minvant el nombre de persones que es concentren al Puig de Pollença en la seva festa. Les raons vénen d'enrera. D'una banda, des de 1987, la festa no se celebra el dimarts després del Diumenge de Pasqua, la tercera festa de Pasqua, com s'anomenava a Pollença, sinó que es fa el dilluns, és a dir la segona festa de Pasqua. Inicialment hi va haver un intent de passar-la al diumenge següent, com es

fa a Palma o altres poblacions de Mallorca, però l'intent va fracassar per una raó molt òbvia: a Pollença el mercat setmanal des de l'Edat Mitjana se celebra en diumenge i els comerços tenen obert. Una altra raó és que des que regeixen les noves normes del calendari laboral uns anys la segona festa no és laborable i altres anys ho és (quan se celebrava en dimarts era laborable, però mentre predominà l'activitat agrària no hi havia problemes i, fins i tot algunes empreses del sector secundari donaven el dia festiu o, normalment, la tarda no treballaven perquè els obrers que volguessin pujassin al Puig); un altre factor que ha influït en la minva de la participació és la proliferació de cases de camp, segones residències, la qual cosa comporta la celebració de molts de dinars de grups d'amics. Els infants i adolescents que hi tenien una gran presència abans, ara no hi participen tant, bé perquè vagin amb els pares al camp o surtin amb ells a fer alguna excursió en cotxe a un altre lloc de l'Illa, o perquè ja no els resulta atractiva la festa.

Entre les constants que envolten aquesta festa cal fer constar el paper que jugava com a punt d'encontre entre al·lots i al·lotes i que servia molts cops per encetar una relació de parella. Aquest fet, que és compartit per tots els pancaritats d'arreu, ha anat perdent també importància ja que si al segle XIX i a principis del XX era fonamental, tot i la vigilància dels pares i de la població en general, i encara es mantenia als anys setanta de la mateixa centúria, tot i que amb un component de major llibertat, després òbviament ja és un rol superat per la manca de participació dels joves i per les altres alternatives que ha generat la societat de l'oci.

Cal dir que des de 1991 s'organitza una nova jornada festiva. Cada primer de maig s'hi fa una monumental paella. No hi ha altre reclam ni altra motivació que l'estrictament gastronòmica. Es tracta d'aprofitar una data festiva que des de mitjans del segle passat era dedicada a sortir d'excursió per l'illa. Curiosament aquesta festa de nova implantació, al contrari de la diada tradicional del Puig, sí que compta amb una participació massiva. Això ens pot dir molt del comportament dels pollencins. El Puig de Maria

Exvot del segle XVI.

cada cop és més un espai d'esbarjo que un lloc de culte. De fet, poc abans d'organitzar-se la primera paellada, el Govern de la Comunitat Autònoma hi creà una zona per menjar a l'aire lliure i la dotà d'un forn de llenya.

Com a punt final d'aquesta visió sintètica del paper que ha tingut i té el santuari del Puig de Maria entre els pollencins, vull esmentar un altre vincle que es donava entre la població i el centre espiritual. Aquest element és la participació activa en el manteniment de l'edificació. Si segles enrera hi havia un donat i un obrer que gestionaven les necessitats del dia a dia amb el suport de la parròquia i l'ajuntament, que també hi tenia jurisdicció, a partir del segle XX la situació canvia. La figura de l'obrer desapareix, encara que serà substituïda per l'Obreria que aplega els seus protectors i que mitjançant una quota anual ajuden econòmicament a la conservació del santuari. Hi ha hagut períodes de la passada centúria que quasi bé totes les famílies tenien un o dos dels seus membres que hi estaven associats. Aquesta entitat, a més, promovia jornades o campanyes quan era necessari fer treballs de picapedrer o de fuster, especialment el transport de material de construcció; no oblidem que es tracta d'un santuari que té un camí que no permet l'accés en cotxe. Aquestes crides que es feien des de l'esmentada associació i des de l'Església local sovint eren ateses quasi massivament, i fins i tot a les darreres dècades s'hi feien excursions escolars, que eren aprofitades perquè cada preadolescent

portàs una o dues teules o rajoles o entre dos portaven un tauló. Fins i tot, lligat al manteniment del santuari cal comptar un fet quasi extraordinari: el 1975 una parella d'helicòpters de la marina nord-americana, aprofitant una de les moltes estades d'un portaavions al Port de Palma, es feren servir per transportar tones de material per la rehabilitació ja que l'edifici es trobava molt degradat i en unes condicions quasi inhòspites per la comunitat de religiosos que encara hi habitaven i per a les persones que el visitaven. Aquesta magna operació fou possible gràcies a la intervenció d'un resident estranger del Port de Pollença, que tenia molt bones relacions amb l'ambaixada nord-americana. Des de finals del segle XX no hi ha tornat haver campanyes com les que hem esmentat, fins i tot resulta complex aconseguir que alguna persona o empresa ofereixi el seu temps per desenvolupar alguns treballs per conservar i arreglar el santuari. Pot ser que el fet que des de 1997 hi hagi un matrimoni, actualment ja són dos, que actuïn de donats hagi fet retreure's a la gent.

BIBLIOGRAFIA

- ARIÑO VILARRONYA, Antoni: *Temes d'etnografia valenciana vol. IV: Rites, Rituals i Creences*. València, 1988.
- CIFRE CIFRE, Ramon, *Dos-cents anys de vida parroquial a Pollença 1790-1990*. Pollença: Punt Gràfic, 1991.
- ROTGER CAPLLONCH, Mateu: *Historia de Pollensa*. Pollença, 1967 - 1969.